

Részletes szakmai beszámoló az
Arisztotelész Nikomakhoszi etikájának fordítása és kommentálása
című kutatáshoz (OTKA 72768)

1. A fordítás és a jegyzetek

A kutatás célja Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájának* új fordítása, jegyzetek és utószó megírása volt. A fordítás az előzetes megbeszélések alapján az Akadémiai Kiadó új Arisztotelész-összkiadásának részeként fog megjelenni. A fordítás és a jegyzetanyag elkészült, az utószó megírása akkor válik majd esedékessé, ha a kiadó kontrollfordítói végigolvassák az anyagot, javításait megfontolom és az elfogadottakat átvezetem a szövegbe, mely ekkor válik valóban véglegesé.

A fordítás során teljesen új szöveget állítottam elő. Szabó Miklós korábbi fordítása ugyanis – miközben a maga korának mércéivel mérve kitűnő munka volt – több szempontból sem felel meg a mai igényeknek. Szabó fordítása mintegy „kisimítja” Arisztotelész munkájának bökkenőit, ismétléseit, vázlagszerű, sok mindent kimondatlanul hagyó stílusát. Fogalmi követelzetességét azonban sokszor homályban hagyja. A fordítás során arra törekedtem, hogy csak a legszükségesebb mértékben egészítsem ki a szöveget; itt főként a névmások behelyettesítéséről van szó névszókkal, akkor, ha egyértelmű a referenciájuk. Ugyanakkor nem követem az újabb német fordítások némelyikében és a magyar *Fizika*-fordításnál követett módszert, amely minden, az arisztotelészi szövegben nem szereplő elemet []-ek közé tesz. (Így a szöveg nagy része []-ek közé kerül.) Ha nem egyértelmű a névmások vonatkozathatósága, akkor ehhez lábjegyzetet fűztem. A szöveget bekezdésekre tagoltam, mert a mai olvasó számára a folyamatos, csak a fejezetek által tagolt szöveg jószerével olvashatatlan (ebben követtem az Arisztotelész-fordítások mai nemzetközi fordítói gyakorlatát). Igyekeztem a nem terminusértékű, de gyakran előforduló, az arisztotelészi kifejtés stiláris-gondolatvezetési jellegzetességét megadó kifejezéseket (pl. „azt mondhatná erre valaki”, vagy „fömerülhet az a fogas kérdés (ti. *aporia*) is” stb.) ugyanazzal a magyar formulával visszaadni. Általában véve: igyekeztem a lehető legpontosabb, de olvasható, ugyanakkor az arisztotelészi szöveg egyenetlenségeit nem eltüntető szöveget (nem pedig „szépet”) létrehozni.

Az Arisztotelész-fordítás legsúlyosabb keresztje természetesen a terminológia lefordítása. Manapság angol nyelvterületen is igyekeznek kerülni a latinból átvett (s így a

középkori és a kora újkori filozófia által meghatározott) terminusokat (pl. a *phronészisz* *prudence* helyett *practical wisdom* lesz). Természetesen az angolban ez a rengeteg latin(-francia) kölcsönszó miatt nagyon nehéz. A német fordítások javarésze már régóta ebben a szellemben készül. Meg kell próbálni a saját anyanyelvünkön kifejezni azt a fogalmi tartalmat, amely az arisztotelészi szóhasználatban körvonalazódik, nem pedig latin terminusokkal „megúszni”, esetenként még homályosabbá tenni azt. (Pl. mit is értünk „szubsztancián” vagy „esszencián” pontosan?) Ebből a szempontból egyébként Szabó Miklós maga is hasonlóan járt el. Igyekeztem továbbá a terminusokat a mai magyar (filozófiai) szóhasználatához igazítani. Így lett például a *phronészisz*ből (a megszokott „okosság” helyett) „gyakorlati bölcsesség”, mivel az „okosság” ma egész másra vonatkozik (valamiféle elméleti jellegű, pl. matematikai tudásra, a felfogóképessegre stb., sőt akár pejoratív színezetű is lehet, „okos” sokszor = „ravasz”). A *szophia* a „legmagasabb belátás” fordítást kapta (Szabó Miklósnál ez volt a „bölcsesség”). A *hexisz*ből „lelki alkat” helyett „beállítódás” lett. Az *aretét* általában „erénynek”, de sokszor „kiválóságnak” fordítottam (a görögben voltaképpen ez utóbbit jelenti, és több szöveghelyből világosan kiderül, hogy Arisztotelésznél is eleven ez a jelentése a szónak). A *logoszt* többféleképpen fordítottam, morálpszichológiai összefüggésben „megfontolás” lett (nem „szabály”), néhány esetben, mikor úgy tűnik, Arisztotelész tárgyasítja, „értelem”, ha a diskurzusra vonatkozik, akkor „okfejtés”.

Bizonyos mértékű nehézkességet is vállaltam akkor, amikor a *praepositió*kkal ellátott terminusértékű kifejezéseket, ha azonos szemantikai tartalmat hordoznak, ugyanúgy fordítottam. A *kat' aretén* így mindig „erény szerinti” lett, a *meta logu* mindig „megfontolással kapcsolódik össze”. Külön nehézséget jelentett pl. a *dia* lefordítása, ez a *praepositio* ugyanis éppúgy vonatkozhat oksági, mint célirányos viszonyra (egyebek között). Ezt minden esetben a szövegösszefüggés, az értelem alapján kell mérlegelni, itt nem lehetséges egységes megoldást találni: hol „miatt”, hol „végett” vagy „céljából” lett belőle. Természetesen itt is követtem azt az elvet, hogy azonos helyzetben, (véltetően) azonos szemantikai tartalommal mindig azonos magyar kifejezés szerepeljen.

A fordítással az ütemezésnek megfelelően haladtam. A kész anyagot (cca. 540.000n) kérésre elküldöm.

2. A kutatáshoz kapcsolódó egyéb eredmények

A fordítás és a jegyzetek megírása mellett több tanulmányt is publikáltam a témához kapcsolódóan a kutatás időszakában. Még 2008-ban jelent meg egy tanulmányom az Ókor c. folyóiratban, mely Arisztotelész *Poétikájának* gyakorlati filozófiai összefüggéseivel foglalkozott. Ezt a vázlatos kifejtést később kibővítettem egy tanulmánykötetben közölt cikké (2010), amely a *Poétika* esztétikai hatáselméletének etikai mozzanatát próbálja meg föltárni. Tézisem az volt, hogy a *Poétika* elmélete szerint a *katharszisz* kiváltásának fontos előfeltétele az, hogy a színpadi cselekményt és a színpadon cselekvőket erkölcsi vonatkozásukban ill. jellemük erkölcsi minősége alapján meg tudjuk ítélni, sőt egyáltalán ez a tragédiák megértésének a legelemibb szinten is feltétele. Ennek az erkölcsi megértésnek pedig az előfeltétele az, amit Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* *szüneszisz*nek (megértés, megértő értelmesség) nevez. Tételtemet igyekeztem elhelyezni a nemzetközi kutatás összefüggéseiben is, részletesen tárgyalva és vitatva a vonatkozó fontosabb álláspontokat. E tanulmány német nyelvű változatán jelenleg is dolgozom.

Emellett készítettem egy önálló tanulmányt a *szüneszisz* fogalmáról mint a *phronészisz* (gyakorlati bölcsesség) modifikációjáról, közelebbről ennek összefüggéséről a barátság (*philia*) fogalmával. E tanulmány fő állítása az, hogy a barátság arisztotelészi koncepciójában bennefoglalt baráti tanács (ti. erkölcsi kérdésekben), valamint a barátoknak egymás viselkedésének kiigazítására irányuló törekvése előfeltételezi a *szüneszisz*t mint intellektuális erényt, amely a *phronészisz* egyfajta interperszonális kiterjesztését testesíti meg. Ezt a tanulmányt magyar és német nyelven is publikáltam.

Ide kapcsolódik még egy angol nyelven készült előadásszövegem is (*Synesis as political concept in Aristotle*), melyet november fogok előadni Budapesten egy nemzetközi konferencián, melynek címe *Political Aristotelism*. Itt azt a tételt igyekszem alátámasztani, hogy a *szüneszisz* politikai fogalomként is érthető, amennyiben a helyes törvények kiválogatása (megítélése) és a megfontolás (politikai deliberáció) egyaránt a *szüneszisz*re mint a *phronészisz* interperszonális változatára épül. (Az előadásszöveget kérésre el tudom küldeni.)

A kutatás időszakában három konferenciaelőadással szerepeltem hazai tanácskozásokon. Egy előadás azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az arisztotelészi barátság (*philia*) fogalma vajon személytelen vagy személyes jellegű-e. A legújabb kutatási eredményekhez kapcsolódva amellett érveltem, hogy a barátság arisztotelészi elemzésének vannak olyan mozzanatai, melyek egyértelműen arra utalnak, hogy a barátság koncepciójában az individuális jellem, az egyéni karaktervonások is döntő szerepet játszanak, tehát nem helyes az a szakirodalom túlnyomó része által képviselt álláspont, mely szerint a barátság

elemzése során Arisztotelész mindössze a jellem általános értelemben vett „jó” voltát veszi figyelembe.

A másik előadás a *pathosz* arisztotelészi fogalmával foglalkozott, közelebbről azt igyekeztem alátámasztani, hogy a *pathosz* rétorikai elemzése Arisztotelésznél az eseményszerűség és a hatás mozzanatait is magában foglalja. Az elemzés fontos része volt az arisztotelészi morálpszichológia cselekvéseméleti vonatkozásainak összefüggésbe hozása a rétorikai hatáselmélettel.

Végül a harmadik előadásban azt vizsgáltam meg, hogy Pierre Hadot-nak az antik filozófiáról mint életgyakorlatról adott általános képe mennyiben helytálló Arisztotelész vonatkozásában. Arra jutottam, hogy Arisztotelész nem az életvezetést segítő gyakorlati tanácsok megfogalmazásában, hanem az élet során fölmerülő morális dilemmák diszkurzív kezelésének, valamint egy közösség számára a helyes viselkedés szabályainak lefektetését tekinti fő céljának. Erkölcsefilozófiája így sokkal inkább egyfajta gyakorlati heremeneutikaként fogható föl, nem pedig a magatartás közvetlen irányítását megcélzó gyakorlati tanácsok gyűjteményeként.